

SÅNG- SVANEN

- en vinnare

TEXT: BILL DOUHAN

FOTO: GÖRAN HAGLUND

VI VET ALLA att det under senare tid har skett stora förändringar i fågelvärlden och det många gånger som en följd av människans inverkan på naturen. Många fågelarter minskar, medan andra istället ökar. Till den senare kategorin hör flera av de riktigt storvuxna arterna. Hit kan vi räkna till exempel grågås, trana och havsörn, men givetvis också sångsvan. Alla fyra har ökat starkt under de senaste femtio åren. Skälen till att de har ökat är sannolikt flera, vart och ett för sig eller flera samverkande. För havsörnens del beror det i huvudsak på en reducerad belastning av allehanda giftiga kemikalier som människan satt i omlopp i naturen, men delvis även på minskad förföljelse. Den senare faktorn är istället sannolikt den huvudsakliga orsaken till att de tre övriga nämnda arterna också har ökat markant under denna tidsperiod. Minskad jakt har gjort att de till stor del har förlorat sin tidigare berättigade rädsla för oss. Detta i kombination med att det finns gott om föda samt god tillgång på lämpliga häckningsplatser har gjort att de har ökat så kraftigt. De är numera så talrikt förekommande att

en del, av olika skäl, uppfattar dem som ett problem. Att de har blivit så vanliga har också fått oss fågelintresserade att delvis tappa det intresse som tidigare fanns för dem. Vi följer såldes inte upp beståndsutvecklingen på det sätt som vi borde. De är alla fyra värda mer uppmärksamhet och denna artikel ska som den första av förhoppningsvis flera försöka sammanfatta vad vi hittills vet om respektive art. Vi börjar med sångsvanen – en av de, i flera bemärkelser, riktigt stora vinnarna i rapportområdets häckfågelfauna.

De två första häckningarna av sångsvan i landskapet Uppland konstaterades i Sandsjön (Riala socken) och Viren (Roslags-Kulla) 1974 (Tjernberg 1996). Eftersom par hade setts dessförinnan kan häckningsförsök ha skett här något tidigare, dock inte före 1971. Det kan istället ha varit unga par som var på väg att etablera sig inför de första häckningarna 1974. Här kan det dock vara på sin plats med en gardering. Dessa häckningar var säkerligen de första i modern tid, men frågan är hur det förhöll sig längre tillbaka i tiden. Kan arten ha häckat i Uppland tidi-

gare, men försvunnit för så länge sedan att det inte finns några nedtecknade stöd för detta? Att sångsvanen numera är en ganska vanlig häckfågel skulle kunna tala för detta. Lämpliga häckningssjöar borde rimligtvis ha funnits även tidigare. Kanske försvann den redan tidigt som en följd av förföljelse från vår sida? Sångsvanen utgör en rejäl stek.

Efter en riksinventering av sångsvan i landet 1979 uppskattades det häckande beståndet i Sverige till cirka 500 par, varav 15 i landskapet Uppland (Arvidsson 1987). Beståndet i Uppland fortsatte att öka, men till att börja med i ganska maklig takt. Vid en i stort sett heltäckande inventering i landskapet 1990 registrerades sångsvan i 49 insjövatten. Säkerställd, eller trolig, häckning (fågel på bo eller med ungar samt revirhävdande par) hittades i 25 sjöar och par, utan att några indicier på häckning observerades, på ytterligare 19 lokaler. Beståndet i landskapet uppskattades då till cirka 35 revirhävdande par (Douhan 1991).

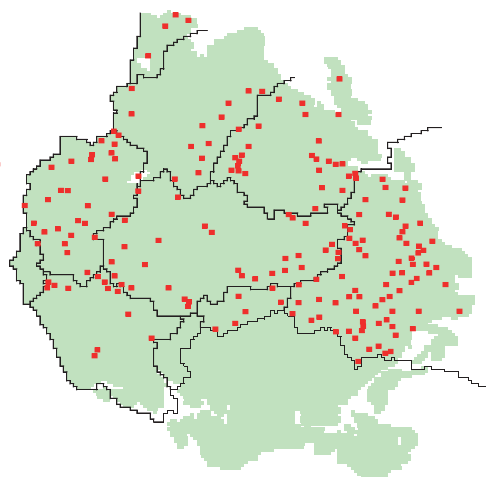
År 1997 var sångsvanen åter riksinventeringsart i Sverige. Huvudskälet till denna upprepning var att arten hade ökat kraftigt efter 1979, samtidigt som den fortsatt att sprida sig, men vi hade dålig kunskap om omfattningen. Även denna gång var inventeringsinsatsen i Uppland nära nog heltäckande och resulterade i 72 säkerställda häckningar samt 17 lokaler med revirhävdande par. Denna gång uppskattades det häckande beståndet (inklusive revirhävdande par) i landskapet till cirka 95 par (Douhan 1998), det vill säga en tredubbling på endast sju år.

Inventeringen 1997 är tyvärr den senaste som har gjorts i Uppland. Vi vet således inte hur många par som för närvarande häckar i landskapet. Ottosson m fl (2012) uppskattade beståndet 2008 till cirka 120 par, en bedömning som dock troligen var i underkant. Även om det inte finns resultat från någon färsk inventering tillgänglig, kommer jag, utifrån alla de rapporter som finns i Artportalen, här nedan göra ett försök att uppskatta hur många par som i nuläget (2018) häckar i Upplands rapportområde.

Nuläge

Fram till och med 2018 har häckning av sångsvan rapporterats från nära 200 sjöar och andra vattensamlingar spridda över hela rapportområdet (se Karta). Det innebär dock inte nödvändigtvis att det har varit häckning, bo med ruvande fågel, på alla dessa lokaler. Det är nämligen inte helt ovanligt att ett par kläcker fram sina ungar i en sjö, eller i ett viltvatten, och att de sedan förflyttar sig med dem till ett annat, vanligtvis större, vatten där familjen vistas fram till dess ungarna är flygfärdiga. När det gäller rapporterade häckningar i små anlagda vatten är det normalt så att en ruvande fågel har observerats, men det är ofta just sådana par som sedan förflyttar sig med ungarna till en annan vattensamling där det finns mer föda. Dyliga förflyttningar kan vara ganska långa, det finns exempel på åtminstone två kilometer, och sker ofta i, eller längs med, ett utloppsdike som mynnar i slutmålet. Det går således inte att utifrån rapporteringen med säkerhet avgöra hur det förhåller sig. Hur det än är med detta, är båda lokalerna givetvis viktiga för paret.

Om vi studerar de lokaler från vilka häckning har rapporterats är det nästan utan undantag sjöar eller konstgjorda vattensamlingar. Det finns några få tidigare fynd av par med ungar i grunda vikar längst in mot kusten, men inga kända bofynd från bräckt vatten. Mycket

Kända häckningslokaler för sångsvan i Uppland t.o.m. år 2018.

talat för att åtminstone flertalet av dessa fynd rör familjer där ungarna är kläckta i en sjö eller ett viltvatten. Det finns några få rapporter om konstaterad häckning vid kusten, men det finns en del frågetecken kring dessa iakttagelser. I juni 2019 sågs dock ett par på/vid bo i en skyddad vik utanför Hargshamn där häckning, i så fall en misslyckad sådan, av allt att döma hade ägt rum (massor av dun på bokanten). I detta bo hade dock knölsvan häckat året innan och det är således inte helt uteslutet att sångsvanparet tillfälligt vilade på boet som tidigare hade haft häckande knölsvan. I slutet av maj 2020 sågs dock ett par med små ungar i närheten av detta bo och mycket talar för att de hade häckat här eller i närheten.

Även om det således finns enstaka häckningar som i sin helhet har försiggått vid kusten, eller i skärgården, har dessa i så fall varit ytterst få. Trots att arten har ökat så kraftigt under senare tid, finns det för närvarande inga tecken på en pågående expansion som omfattar även Östersjön. Detsamma gäller för övrigt också Mälaren. Bortsett från några få kända häckningar i helt avsnörda vikar (Hjälstaviken, Alasjön och Alstasjön) som numera mest är att likna vid egna sjöar, finns det veterligen inte några säkerställda häckningar i Mälaren.

Sångsvanen tycks således undvika att häcka såväl vid kusten som i Mälaren. Detta trots att det rimligtvis börjar bli svårt för nya par att hitta obesatta vatten i inlandet där de kan etablera sig. Det vet vi kanske inte med säkerhet, men med tanke på alla de icke häckande sångsvanar som numera ses i jordbruksbygden under artens häckningstid bör det förhålla sig så. Det är inte bara yngre fåglar, utan även äldre individer och par.

Ett annat faktum som talar för brist på nya lämpliga häckningslokaler är att det finns flera exempel på hur par har försökt häcka i viltvatten som är så små, och belägna på så stort avstånd från andra vatten, att det kan tyckas märkligt att de etablerar sig där. De har varit så små att det förefaller omöjligt för eventuella ungar att bli flygga där. Det kan helt enkelt inte finnas tillräckligt med föda.

Ett annat problem med dessa små viltvatten är hur ungarna, om de blir flygga, ska kunna få tillräckligt med plats för att kunna komma på vingarna. Ofta är dessa viltvatten mer eller mindre omgärdade av skog. Att vandra kanske flera kilometer med små ungar för att nå en större lokal är i och för sig en möjlighet, men samtidigt ett vågspele även för en stridbar art som sångsvan. Predation från räv kan rimligtvis förekomma. Risken finns också att det redan finns en häckande sångsvan i den sjö dit familjen hade "tänkt" sig att vandra, vilket kan få negativa konsekvenser för endera familjen.

Vi vet att sångsvanarna i Uppland nästan utan undantag häckar i sötvatten, men att de undviker Mälaren. Arten häckar för övrigt sällan även i andra stora sjöar, särskilt om de är vegetationsfattiga. Det finns par som etablerat sig i stora sjöar, men då är de av typen näringsrika slättsjöar med stora arealer bladvass och annan vattenvegetation där de kan livnära sig. Exempel på sådana sjöar är Tännaren, Vendelsjön och Dannemorassjön.

Normalt häckar det bara ett par i en sjö, men i vidsträckta sjöar kan det häcka några få par. För att fler än ett par ska kunna häcka, måste sjön vara så stor att paren inte kommer i kontakt med varandra (till exempel avsnörd på mitten eller tillräckligt långsmal). Arten är starkt revirhävande och hanen i ett par tål inte andra sångsvanar i närheten. Han jagar bort alla besökande svanar, oavsett art, som uppehåller sig även många hundra meter från parets bo. Vissa hanar är extremt aggressiva. De jagar inte bara bort svanar utan även gäss, änder och sothöns. De anfaller i stort sett allt som kommer i deras närhet. Är den sjö där paret häckar inte så stor kan det få till följd att hanen till och med dränker andra fåglar. Ingen tycks gå säker. Ungar av andra arter som ännu inte kan flyga har svårt att komma undan och blir därför dränkta av honom.

Ett särskilt ont öga har han dock till andra svanar vilket har fått negativa konsekvenser för knölsvanen. Det finns flera exempel på sjöar där det tidigare har häckat ett eller flera par knölsvanar, men där ett sångsvanspar har etablerat sig och jagat bort alla knölsvanar. Knölsvanen har normalt inte en chans mot

FOTO: GÖRAN HAGLUND

sångsvanen. I och med att sångsvanen har ökat i antal i Uppland, har knölsvanen istället minskat rejält.

Hur många par sångsvan häckar det i Uppland i nuläget?

Vi vet att det har rapporterats sångsvan under omständigheter som visar på häckning i knappt 200 sjöar eller andra vattensamlingar i rapportområdet. De har dock inte häckat i alla dessa vatten ett och samma år. I några av dem har de sannolikt bara häckat ett eller några få år innan lokalerna övergivits. I andra sjöar med rapporterad förekomst av sångsvansfamilj har ungarna fötts i ett närbeläget vatten (se ovan). Vi måste således, utifrån detta, reducera dessa knappt tvåhundra vatten med ett okänt antal. Å andra sidan måste vi också beakta det faktum att det finns över tusen sjöar och andra sötvattensamlingar i rapportområdet. Av dessa är det flera hundra som sällan, eller aldrig, besöks av fågelintresserade som har för vana att rapportera sina iakttagelser i Artportalen. Det finns många sjöar och viltvatten där det mycket väl kan häcka sångsvan, men som vi inte känner till.

Även om det finns flera hundra vatten i

rapportområdet där vi inte har någon kunskap om huruvida det häckar sångsvan eller inte är det mycket som talar för att många av dem inte är lämpliga för arten. Att det finns sjöar, och viltvatten, där det häckar par som vi inte känner till, råder det dock ingen tvekan om. Att försöka sig på en gissning hur många par det häckade (inklusive revirhävande par) i rapportområdet 2018 är således förknippat med flera osäkerhetsfaktorer, men sannolikt rörde det sig om i storleksordningen trehundra par. Man får dock ta denna gissning för vad den är, det vill säga en grov uppskattning.

Sångsvanens uppträdande i Uppland utanför häckningstid

I fågelrapporten för Uppland för åren 1967–1969 redovisas alla rapporterade vinterfynd av sångsvan i rapportområdet (VF 1970: 243). Totalt tre (3!) fynd från åren 1964–1969 finns med, två från inlandet och ett från kusten. Flest, elva individer, observerades av Martin Tjernberg vid Kulla 6 januari 1964. Även om fågelintresset ”på den tiden” inte på långa vägar var så omfattande som idag, för övrigt fanns givetvis inte heller Artportalen, säger de få fynden ändå en del om hur ovanlig

sångsvanen då måste ha varit i Uppland under denna årstid. Även om antalet vinterfynd sedan ökade efter hand, var sångsvanen långt in på 1980-talet en allt annat än vanlig vintergäst i rapportområdet. Visst kunde man hitta enstaka fåglar, eller en familj, i något isfritt vattendrag i inlandet eller vid kusten, men observationerna var få. Vinterfynd publicerades i fågelrapporterna fram till slutet av detta årtionde.

När arten hade börjat häcka i Uppland och under 1970- och 1980-talen spred sig till allt fler sjöar, flyttade sångsvanarna söderut under senhösten för att sedan återkomma till sina häckplatser i mars–april. Samtidigt som dessa återvände passerade stora antal landskapet, i första hand de norra delarna, på flyttning mot mer avlägsna häckningsområden i nordost. En då internationellt viktig rastplats under denna årstid var Färnebofjärden, i första hand de delar som är belägna i Gästrikland, men även i Uppland. Normala maxantal rastande här var 400–500 individer, men den 14 april 1979 inräknades 1 200 sångsvanar i Färnebofjärden. Likaså rastade det då stora antal längre nedströms, bland annat i Untrafjärden. Hur stora antal som rastar här i dagsläget är

mer osäkert. Mycket talar för att det inte alls är lika många nu för tiden.

Från och med åtminstone början av 1990-talet har det rapporterats tresiffriga antal rastande under våren från sjön Hallaren (Heby kommun) på gränsen till Västmanland. Antalet ökade efter hand i storlek och som mest observerades här 740 ex. 10 april 1998 och 730 ex. samma datum två år senare.

Från och med några år in på 2000-talet har det sedan aldrig rapporterats några motsvarande antal från vare sig Hallaren eller vår del av Dalälven. Detta trots att sångsvanen som bekant har fortsatt att öka kraftigt i antal. Huruvida det beror på att arten har ändrat sina vanor eller om det istället är vi fågelintresserade som har slutat att besöka dessa lokaler under våren för att få uppleva stora antal rastande är osäkert. Kanske är det en kombination av dessa två tolkningar. Det råder dock inga tvivel om att många sångsvanar numera rastar lite här och var på åkermark i jordbruksbygden och att arten nu för tiden är en näst intill alldaglig syn i denna biotop utanför, och under, häckningstid. Det är således inte längre ovanligt att se tresiffriga antal rastande spridda runt om i rapportom-

FOTO: PETER SCHMIDT

rådet under den tidiga våren. Riktigt stora antal har rapporterats från flera lokaler och följande maxantal kan nämnas: 2 050 ex. på Tierpslätten 26 mars 2016, 870 ex. kring Tämnaren 23 mars 2007 samt 800 ex. i Ledskärsområdet 16 mars 2008 och lika många vid Vendelsjön samma dag. Eftersom stora flockar av sångsvan har blivit en så vanlig syn i rapportområdet under senare år, finns det således ingen anledning att åka till Dalälven, eller Hallaren, för att få uppleva detta.

Samtidigt som antalet rastande har ökat starkt, har även rapporter om stora antal på sträck under våren blivit fler och summorna efterhand allt större. Den hittills största dagssumman som är känd är 913 ex. mot nordost förbi Björns skärgård 23 mars 2019, men det finns ytterligare åtta summor som överstiger 500 ex. Ingen av dessa dagssummor är från åren före 2015.

Även om kulmen för såväl rastande som sträckande sångsvanar varierar från år till år, beroende på vårens ankomst och förlopp, har flertalet normalt flyttat vidare någon vecka in i april. I takt med att arten har fortsatt att öka, har det dock kommit in allt flera rapporter om relativt stora antal rastande (tresiffriga) även under andra halvan av april och in i maj. Den första kända rapporten om ett tresiffrigt antal i maj är från 2005 (230 i Vendelsjön 5 maj), men dito rapporter har ökat efter hand och har från och med 2015 varit årligen förekommande. Som flest har 321 ex. inräknats, i Tämnaren 17 maj 2013. Så här sent på säsongen rör det sig till stor del om icke könsmogna individer. Tresiffriga antal har i några fall även rapporterats från juni månad, dock bara från Ledskär och ingen efter den 11:e, där som flest 280 ex. noterades 7 juni 2007.

Inga tresiffriga antal har rapporterats från början av juni fram till början av oktober. De ruggande flockarna från försommaren har löst upp sig och det är först i oktober som flyttande sångsvanar från mer nordliga trakter börjar anlända till Uppland. Det innebär dock inte att det saknas flockar av sångsvanar runt om i Uppland under sommaren. Flockar ses även nu lite här och var i jordbruksbygden, men de

är inte lika stora som under våren. Ofta består de av några eller flera tiotal individer. Kanske är det fåglar av regionalt ursprung.

Den tidigaste tresiffriga ansamlingen som är känd från andra halvåret är från 5 oktober, 125 ex. i Stamsjön 2013, men det är först mot slutet av denna månad som sträcket på allvar börjar komma igång och därmed resulterar i allt större rastande flockar i rapportområdet. Den största kända ansamlingen från denna månad är 320 ex. i södra Vendelsjön 27 oktober 2012.

Det största antal som noterats på sträck under oktober är 289 ex. mot sydväst förbi Övre Föret under fyra timmar 29 oktober 2019. Även om det inte finns så många liknande antal på sträck rapporterade från november, som flest 362 ex. mot sydväst vid Rydaslätten 15 november 2007, fyller det ändå på rejält med rastande sångsvanar i rapportområdet under denna månad. Som flest har 630 ex. noterats, vid södra Vendelsjön 10 november 2012. Tresiffriga antal har dock rapporterats från många andra mer eller mindre välkända lokaler under denna månad under senare år. Fler än 300 har dock aldrig rapporterats från åren före 2001.

Eftersom det stora flertalet rastande sångsvanar numera tycks söka föda på åkermark, beror tillgången på rastande individer på huruvida det kommer snö eller inte. Dröjer det innan snön kommer dröjer sig också relativt stora antal kvar in i december. Det finns dryga tiotalet exempel från rapporteringen på att fler än 200 sångsvanar har bokförts som rastande under denna månad, som flest 247 ex. på Lövstaslätten 14 december 2011. Har förvintern varit mild även i nordost kan stora antal registreras på sträck mot sydväst över Uppland även under december om kylan då slår till på allvar med isbelagda vatten som följd. Som flest har 240 ex. inräknats på sträck mot sydväst, vid Hjälstaviken 6 december 2012.

Även om många sångsvanar kan finnas kvar långt in i december är det sällan tresiffriga antal har rapporterats från januari och då aldrig efter den 8:e. Flest, 180 individer, inräknades vid Nástuna (Vänge) 7 januari

2018. Huruvida dessa hade funnits här sedan länge, eller nyligen hade anlant, är oklart då det ibland kommer in sångsvanar från öster så sent som i början av denna månad. Exempel på det senare är 102 ex. flygande mot sydväst Simpnäs 3 januari 2012 och 120 ex. som kom in över havet från öster vid Sennebyhaken tre dagar senare.

Under februari har flertalet sångsvanar som dröjt sig kvar in i januari dragit vidare och vårflyttningen tillbaka mot häckningsområdena ännu inte kommit igång på allvar. Tidiga vårar kan de första börja anlända från söder redan under februari och det har hänt att tresiffriga antal rastande har inräknats, dock aldrig före den 26:e. Störst antal under denna månad, 275 ex., rapporteras från Vendelsjön 29 februari 2008. Även om vårflyttningen således kan starta redan under andra halvan av februari, är det först under mars som den kommer igång på allvar och normalt även kulminerar (se ovan).

Sammanfattning

Sångsvanen har sedan långt tillbaka passerat Uppland på flyttning och det är först från och med 1974 som den med säkerhet har häckat i landskapet. Arten har sedan ökat starkt som såväl häckfågel som förbipasserande under flyttning. För närvarande häckar kanske i stor-

leksordningen 300 par i rapportområdet och det är i övrigt inte ovanligt att se ansamlingar bestående av tresiffriga antal rasta under flyttningen vår och höst. Från att tidigare ha varit en art som väckt intresse och uppmärksamhet är den numera en närmast alldaglig del av den uppländska naturen. Det senare innebär att arten inte längre får den uppmärksamhet som den kräver för att vi ska kunna följa upp den fortsatta beståndsutvecklingen på ett bra sätt. Vi avslutar därför med en uppmaning till alla att fortsätta rapportera alla häckningar, såväl säkra som troliga, och andra intressanta fynd av arten i Artportalen.

Kontakt: bill.douhan@telia.com

Referenser

- Arvidsson, B.L. 1987. Sångsvanens utbredning och populationsstorlek i Sverige. – *Vår Fågelvärld* 46: 248-255.
- Douhan, B. 1991. Knöl- och sångsvan i Uppland 1990. – *Fåglar i Uppland* 18: 163-180.
- Douhan, B. 1998. Sång- och knölsvan i Uppland 1997. – *Fåglar i Uppland* 25/1: 10-30.
- Ottosson, U., Ottvall, R., Elmberg, J., Green, M., Gustafsson, R., Haas, F., Holmqvist, N., Lindström, Å., Nilsson, L., Svensson, M., Svensson, S. & Tjernberg, M. 2012. – *Fåglarna i Sverige* – antal och förekomst. SOF, Halmstad.

FOTO: GÖRAN HAGLUND